

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא מציעא, פרקים א-ב, עמ' 283-303

שיעור יט

כלי אנפוריא

(בבא מציעא כג ע"ב – כד ע"א)

הקדמה

- א. תנאים ואמוראים: כלי אנפוריא – סחירים, מצויים, חדשים, לא שבעתן העין
 1. משנה ותוספתא: כלים סחירים שבדרך כלל אין משתמשים בהם שימוש חוזר
 2. ירושלמי: כלים מצויים כמו גם: "עזיל כריך במקטורה"
 3. בבלי: כלים חדשים שלא שבעתן העין ושבעתן העין
 ב. רמב"ם: כלים חדשים אחידים שהם כמו "דינר משאר הדינרים"
 ג. טור, שולחן ערוך, ערוך השולחן: המוצא דבר שאין בו סימן, כלי מכלים שצורת כולם שווה
 ד. איזהו תלמיד חכם שמחזירים לו אבידה בטביעות העין?
 סיכום

הקדמה

במשנה (כא ע"א) נזכרו דברי רבי שמעון בן אלעזר על "כל כלי אנפוריא" שעליהם אין המוצא חייב להכריז. בתוספתא נאמר שבמצב מסוים גם רבי שמעון בן אלעזר מודה שעל המוצא להכריז על כלי אנפוריא.

נעיין בדברי רבי שמעון בן אלעזר במשנה ובתוספתא, ואחר כך בדברי אמוראים בירושלמי ובבבלי שדנו באמור במשנה ובתוספתא, בירושלמי. לאחר מכן נתמקד בפסיקת הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך.

א. תנאים ואמוראים: כלי אנפוריא – סחירים, מצויים, חדשים, לא שבעתן העין

1. משנה ותוספתא: כלים סחירים שבדרך כלל אין משתמשים בהם שימוש חוזר

במשנה (כא ע"א) נאמר:

רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל כלי אנפוריא – אין חייב להכריז.

בתוספתא (ב, א) נאמרה הלכה נוספת בשמו של רבי שמעון בן אלעזר:

מודה רבי שמעון בן אלעזר: בכלי אנפוריא אם נשתמשו בהן – וחייב להכריז. ואלו הן כלי אנפוריא: בדי מחטין, וצנורין, ומחרוזות של קרדומות.
 וכן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל אלו שאמרו "הרי אלו שלו", אימתי? בזמן שמצאן אחד אחד, אבל אם מצאן שנים שנים – חייב להכריז.

מהו המכנה המשותף ומה המאפיין של הדוגמאות שנזכרו בתוספתא? הרב ישעיהו דטראני (פסקי רי"ד, כד ע"א) הסביר:

אין לו בהן סימן, כגון: בדי מחטין וצנורות, דלאו לתשמיש קיימי אלא לסחורה.

מדובר על כלים אחידים בצורתם, הם סחירים, והשימוש בהם מצומצם. דוגמאות נוספות לאמור בתוספתא: ברגים, מסמרים, מהדקים, סיכות, חבלים וכד'. זאת בניגוד לכלים משתמשים בהם בתדירות, כמו: כלי אוכל ובישול, כלי עבודה, כלי זמר וכד', ובשל השימוש נוצרים בהם סימנים – שריטות, קרעים, בלאי ופגמים אחרים, או שיש עליהם סימנים שיזומים על ידי הבעלים.

מדברי רבי שמעון בן אלעזר יש ללמוד שכלי אנפריא הם כלים סחירים שנראים אותו הדבר, אין בהם סימן, ובדרך כלל אין משתמשים בהם בתדירות. אמנם רבי שמעון בן אלעזר הודה שאם בכל זאת השתמשו בהם וניתן לזהות אותם, אזי חייב להכריז. עוד אמר רבי שמעון בן אלעזר, שאף שמדובר בכלים שאין בגופם סימן, אם יש סימן אחר, כגון מספר הכלים הללו שנמצאו, על המוצא להכריז.

2. ירושלמי: כלים מצויים כמו גם: "עזיל כריך במקטורה"

בירושלמי (ב, ב) נאמר:

רבי שמעון בן אלעזר אומר: כלי אנפריא – אינו חייב להכריז. אמרה רבי יוחנן: ותני לה "ואילו הן, כגון: בדי מחטין, וצינוריות, ומחרוזות של קרדומות".

הירושלמי ציטט את דברי רבי שמעון בן אלעזר ממשנתנו, ורבי יוחנן ציטט את הדוגמאות שנזכרו בתוספתא, ששם הן נאמרו לאחר שצוין שרבי שמעון בן אלעזר הודה שאם השתמשו בכלי אנפריא חייב להכריז.

בהמשך הירושלמי מסופר:

אמוריה דרב יצחק בר טבליי אשכח עזיל כריך במקטורה. אתא גבי רבי יצחק ואורי ליה כהדא דרבי שמעון בן אלעזר דמתניתין.

אמוריה דרבי יוחנן אשכח עזיל כריך במקטורה. אתא לגבי רבי יוחנן. אמר ליה: הן אשכחתינה בסימטא בפלטיא. די בעי מיפתרינה כהדא דרבי שמעון בן אלעזר דמתניתין.

תלמיד של רב יצחק בר טבליי מצא מטווה אחד שכרוך במלבוש.¹ הוא בא לפני רבי יצחק שהורה לו כדברי רבי שמעון בן אלעזר שמאחר שמצוי כמותו בשוק אזי אין בו סימן, ואין זה משנה היכן הוא מצא את החפץ – ברשות היחיד או ברשות הרבים. סיפור נוסף: תלמיד של רבי יוחנן מצא מטווה כרוך במלבוש. בא לפני רבי יוחנן ושאלו: היכן מצאת אותו? האם בסימטא – שביל היחיד, או בפלטיא – רשות הרבים? רבי יוחנן שהדגים מה הם כלי אנפריא כפי שנזכר בדברי רבי שמעון בן אלעזר, פסק לו שאמנם במטווה עצמו אין סימן אבל למקומו יש סימן, ולכן אם מצא ברשות היחיד חייב להכריז. נראה להסביר שכשם שאמר רבי שמעון בן אלעזר שאם מצא שניים שניים חייב להכריז כי מספרם הוא סימן, כך גם אם מצאם ברשות היחיד, הרי זה גם כן סימן. יש לציין את האמור בשמו של רבי יוחנן בגמרא (שבת קיד ע"א):

ואמר רבי יוחנן: איזהו תלמיד חכם שמחזירין לו אבידה בטביעות העין? זה המקפיד על חלוקו להופכו.

¹ מטווה הכוונה לחוטים שנטוו מצמר או כותנה או כל חומר אחר. כאמור (שמות לה, כה): "וכל אשה חכמת לב בידיה טוו ויביאו מטווה את התכלת ואת הארגמן את תולעת השני ואת השש". אונקלוס תרגם: "וכל אתתא חכימת לבא בידהא עזלא ומיתן כד עזיל ית תכלא וית ארגונא ית צבע זהורי וית בוצא".

רש"י (ד"ה שמחזירים לו אבדה בטביעת עין) הסביר: "כיון שאמר אני מכירה, אף על פי שאינו נותן בה סימן, כדאמר באלו מציאות (בבא מציעא כג, ב)". רש"י ציין לסוגייתנו (בה נדון לקמן), אך יש לציין שבגמרא (שבת שם) לא נאמר שדברי רבי יוחנן מתייחסים לכלי אנפוריא.

המהר"ל (כד ע"א; שבת שם) פירש את הקשר בין הקפדה על לבוש לבין טביעות עין:

דכשהוא מקפיד על דבר יש לו טביעות עין שפיר, ואם לא כן והוא מן אותן שאינן מסודרים במעשיהם, אין לו טביעות עין, ולפיכך בעי דוקא דמדקדק בחלוקו להפכו כדרכו.

תכונה זו של הקפדה על לבוש איננה זו שקובעת שאותו אדם הוא תלמיד חכם, אך היא ביטוי להתנהגות של תלמיד חכם שדואג להיות נאה וישר גם בהנהגותיו החיצוניות.

צירוף האמור בדברי רבי שמעון בן אלעזר במשנתנו עם דבריו בתוספתא ובדברי הירושלמי הוא כך: כלי אנפוריא הוא שם כולל לכלים סחירים אך לא שמישים בשגרה. כגון: בדי מחטין, צינוריות, מחרוזות של קרדומות, וכן מטווה. אם בכל זאת השתמשו בהן ותלמיד חכם שהוא הבעלים של החפצים הללו יצליח לזהותם בטביעות עין, המוצא יחזיר לו. אם המוצא מצא אותם ברשות היחיד – המקום יכול להיות סימן, ואם מצא כמה ביחד – מספרם יכול להיות סימן.

3. בבלי: כלים חדשים שלא שבעתן העין ושבעתן העין

בגמרא (כג ע"ב):

רבי שמעון בן אלעזר אומר וכו'. מאי אנפוריא? אמר רב יהודה אמר שמואל: כלים חדשים שלא שבעתן העין.

רש"י (ד"ה שלא שבעתן) כתב: "שלא שבעתן – עדיין לא הורגל בראייתן ותשמישן שיהא מכירן יפה. ולשון אנפוריא, נוטריקון: אין פה ראייה". רבינו ירוחם (מישרים נתיב כ חלק ב, דף נג טור א) פירש עוד: "אנפוריא – כלומר אין פה ראייה, לא טביעות עין ולא סימן".

הסברו של רב יהודה אמר שמואל לכלי אנפוריא נראה לכאורה שונה מהסברנו עד כה. אין מדובר על כלים שאינם שמישים בשגרה, אלא על כלים חדשים שכמותם יש הרבה בשוק, ו"לא שבעתן העין" – בעליהם לא הספיקו להשתמש בהם מספיק ולהתרגל אליהם ולהשביע את עיניהם. לא ברור מדוע הדוגמאות הן דווקא "בדי מחטין, וצינוריות, ומחרוזות של קרדומות", לכאורה היה ניתן להביא דוגמאות של כלים שימושיים רבים אחרים שהם חדשים. הגמרא דנה במה מדובר:

אי אית בהו סימן – כי לא שבעתן העין מאי הוי? אי דלית בהו סימן – כי שבעתן העין מאי הוי? לעולם דלית בהו סימן, נפקא מינה לאהדורי לצורבא מרבנן בטביעות עינא. שבעתן העין – קים ליה בגוייהו, ומהדרין ליה. כי לא שבעתן העין – לא קים ליה בגוייהו, ולא מהדרין ליה.²

דאמר רב יהודה אמר שמואל: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במלייהו: במסכת, ובפוריא, ובאושפיזא.

מאי נפקא מינה? אמר מר זוטרא: לאהדורי ליה אבידתא בטביעות עינא. אי ידעין ביה דלא משני אלא בהני תלת – מהדרין ליה, ואי משני במילי אחריני – לא מהדרין ליה.

² הרב יום טוב ליפמן הלר (תוספות יום טוב, משנה בבא מציעא ב, א) כתב על הביטוי "טביעות עין": "ונראה לי שהוא לשון מקרא 'הטבעו בבוע רגלך' (ירמיהו לח, כב). והמכוון שע"י שבעתן העין הו כאלו טבע ונשקע בכלי עד שמכירו היטב היטב".

מר זוטרא חסידא אגניב ליה כסא דכספא מאושפיזא, חזיא לההוא בר בי רב דמשי ידיה ונגיב בגלימא דחבריה. אמר: היינו האי דלא איכפת ליה אממונא דחבריה. כפתיה ואודי.

מסוגיית הגמרא עולה כך: כלי אנפוריא הם כלים חדשים, שההנחה היא שהבעלים טרם השתמשו בהם פעמים רבות ועל כן טרם התרגלו אליהם ולא שבעתן העין, ולכן הם אינם יודעים לזהותם על פי סימן ייחודי. אך כשמדובר על כלי חדש ששבעתו העין ויבוא "צורבא מדרבנן" ויטען שהוא מכיר את הכלי, יש להשיב לו אותו. אך אם מדובר על כלי שלא שבעתו העין, על אף שאותו "צורבא מדרבנן" טוען שהוא מכיר את החפץ, אין משיבים לו.³

רב יהודה בשם שמואל הוא שהסביר מה הכוונה כלי אנפוריא, והוא שגם הגדיר מיהו תלמיד חכם – אדם שבשלושה נושאים משנה בדבריו: מסכת, פוריא ואושפיזא, ומלבד אלו הוא תמיד דובר אמת.⁴ על דברי רב יהודה בשם שמואל הללו אמר מר זוטרא שרק לתלמיד חכם כזה מחזירים אבידה על פי טביעות עין. מובן שהמוצא אינו חייב להיות תלמיד חכם, אך נדרש מהמוצא לשער ולקבוע אם יש מצב שיהיה ניתן לזהות את האבידה על פי טביעות עין, ואם התשובה חיובית – עליו להכריז (לקמן נאריך מי מוגדר תלמיד חכם שמחזירים לו אבידה בטביעות עין).⁵

³ בגמרא (גיטין מה ע"א) מסופר שלאביי אבד חמור בין הכותים. אביי שלח לכותים: החזירו לי את החמור. אמרו לו הכותים: שלח סימן שיש לך בחמור, ואביי השיב: שכריסו של החמור בצבע לבן. שלחו לו הכותים: "אי לאו דנחמני את, לא הוה משדרנא ליה ניהלך". רש"י (ד"ה דנחמני את) כתב: "דנחמני את – כלומר מכירין אנו בך שחסיד אתה ולא תשקר", מאחר שאין זה סימן כי כל הכרסים של החמורים הם בצבע לבן. הרב מנחם המאירי (בית הבחירה שם) כתב שלכל אדם מחזירים אבידה על פי סימן, ולתלמיד חכם מחזירים בטביעות עין. אך אם התלמיד חכם אינו נמצא במקום שנמצאת האבידה, מקילים ומשיבים לו בסימן כלשהו, ואף בלא סימן גם כן מחזירים, וסומכים על טביעות עין שלו בשעה שיראה האבידה, שאם יתברר שאין זה החמור שלו הוא לא ייקח אותו לעצמו אלא יחזירו למוצאים.

⁴ רבנו יעקב (טור שולחן ערוך אורח חיים ס"ו קנו), ובעקבותיו הרב יוסף קארו (שולחן ערוך שם) כתבו סימן שנושאו: "סדר משא ומתן" – הלכות בסיסיות למי שיוצא לעבודתו לאחר שסיים להתפלל: "אחר כך ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, כי העוני יעבירונו על דעת קונו". הרב אברהם גומבינר (מגן אברהם שם ס"ק ב) הוסיף עוד הלכות שקשורות למשא ומתן, והרב ישראל מאיר הכהן מראדין (משנה ברורה שם ס"ק ד) כתב על כך: "והנה יש כמה מצות תדירות [עשין ולאוי] שמוטלות על האדם לעשות ולהזהר בהן בכל עת ואינן מובאות בהשולחן ערוך וכמה מהן העתיקן המגן אברהם מדברי הרמב"ם ושאר הראשונים וכן כמה הנהגות טובות המוזכרים בדברי חז"ל לכן לא אחדול גם כן מלהעתיק מקצת מהדברים פה". אחת ההלכות שכתב המשנה ברורה (שם) בעקבות דברי המגן אברהם: "ירחק משקר בתכלית הריחוק, אך מפני השלום מותר לשנות. בג' דברים מותר לשנות במסכתא ובפוריא ובאושפיזא". תלמיד חכם הוא מי שמשנה רק בשלושת הדברים הללו, אבל כל אדם צריך לשנות בהם.

⁵ בגמרא (חולין צה ע"ב) מסופר על אמוראים שאיבדו חלקי בשר והם עצמם מצאו את האבידות. לא היה ברור להם שחלקי הבשר הללו הם אלו שאיבדו, והם עלולים להיכשל באיסור. רב חייא בר אבין איבד מעי של בהמה בין חביות ואחר כך מצאו, ורב הונא אמר לו שמספיק שיש לו טביעות עין. רב חנינא חזא איבד גב של בשר ואחר כך מצאו, ורב נחמן אמר לו שמספיק שיש לו טביעות עין. עוד סופר שם שרב נתן בר אביי איבד פקעת צמר צבוע תכלת, והחשש היה שזה לא מה שהוא איבד, ואין זו התכלת שמיועדת לחוטי הציצית, אלא צבע קלא אילן שדומה לתכלת ואינו כשר לציצית. רב חסדא אמר לו שמספיק שיש לו טביעות עין. על כך אמר רבא: "מרישא הוה אמינא – סימנא עדיף מטביעות עינא, דהא מהדרינן אבידתא בסימנא, ולא מהדרינן בטביעות עינא, השתא דשמעתינהו להני שמעתתא, אמינא: טביעות עינא עדיפא. דאי לא תימא הכי, היאך סומא מותר באשתו? ובני אדם איך מותרין בנשותיהן בלילה? אלא – בטביעות עינא דקלא, הכא נמי – בטביעות עינא". רש"י (ד"ה דהא מהדרינן) הסביר את דברי רבא וציין לסוגייתנו: "דהא מהדרינן אבידתא – לכל אדם בסימנן, ולא מהדרינן אבידתא בטביעות עינא אלא לצורבא מרבנן באלו מציאות (ב"מ דף כג:)". תוספות (חולין צו ע"א ד"ה ולא מהדרינן) [תוספות רא"ש] כתבו: "והא דמהדרינן לצורבא מרבנן בטביעות עינא דהיינו בטביעות עין גמור, דכל הני אמוראי דהכא לא היה להם טביעות עין גמור, דאי לאו הכי מה היה להם לישראל אי הוו ידעי בודאי לא הוו מסופקים כלל". אמנם אין מדובר באבידה שנמצאה על ידי אחר אלא על ידי בעל האבידה עצמו והוא

התוספות (יט ע"א ד"ה אבל איניש; גיטין כז ע"ב ד"ה ודוקא צורבא) כתבו בשם רבנו תם שגם ל"עם הארץ נמי אית ליה טביעות עינא כדאמר בפ' גט פשוט (ב"ב דף קסח.) האי מאן דבעי לקדושי איתתא לידיב ע"ה הארץ בהדיה, והאי דלא מהדרין ליה, משום דלא מהימן". הרא"ש (גיטין ג, ג; תוספות רא"ש גיטין כז ע"ב) כתב שהשבת אבידה על פי טביעות עין אף עדיפה מסימנים: "והא דלא מהדרין ליה לעם הארץ בטביעות עינא אף על גב דעדיף מסימנין (חולין צה ע"ב), משום דלא מהימנין ליה". הרב נחום רבינוביץ' (הדר איתמר עמ' צו) כתב שעם הארץ איננו נאמן בטביעות עין אך לא מפני שיש חשש שמשקר, שהרי הוא נאמן להעיד על אדם שרצח על פי טביעות עין ועל פי עדותו יהרגו את הרוצח. בנוגע לאבידה הוא איננו נאמן כי יש צורך בשיקול דעת להכיר אם אמנם זו אבדתו או לא, כי הוא גם מעיד וגם פוסק לטובת עצמו.

הרב יצחק בלזר (שו"ת פרי יצחק, ב סי' נו) דן מה הסיבה שמחזירים אבידה שאין בה סימן לצורבא מדרבנן על פי טביעות עין?

נראה לומר בעז"ה ביסוד הדבר דמהדרין ליה לצורבא מרבנן בטביעת עין ולא לעם הארץ דזהו דין חדש באבידה, ונלמוד מהכתוב "והיה עמך עד דרוש אחיך אותו" (דברים כב, ב)... דרשהו אם רמאי הוא או אינו רמאי. מאי לאו בסימנין? ודחי: לא, בעדים' (כז ע"ב – כח ע"א), ע"ש. הרי מבואר בהדיה דגלי קרא גבי אבידה דצריך רק לידע אם רמאי הוא או אינו רמאי. אך כיצד ידעינן אם אינו רמאי וסלקא דעתך בסימנים, דאם מכוון הסימנים בודאי אינו רמאי ואומר אמת, ודחי: בעדים, ופרש"י (ד"ה בעדים) "שיביא עדים שהוא של". ועל כל פנים כל זה הוא בסתם בני אדם. אבל כל שידעינן בודאי שאינו רמאי וכגון צורבא מרבנן דלא משני במיליה, מחזירין לו עפ"י עצמו. נמצא דגזרת הכתוב הוא דאבידה שאני משאר דיני ממונות, דהצריכה התורה לדרוש רק אם אינו רמאי, וכל שאינו רמאי נאמן לומר שמכיר בטביעות עין שהיא שלו ומחזירין לו על פיו.⁶

שזיהה על פי טביעות עין. מכל מקום גם חפצים אלו נכללו תחת ההגדרה של כלי אנפוריא, על אף שאין מדובר בכלים ממש, ואילו אבידות שאין משתמשים בהן שימוש חוזר.

⁶ עוד בעניין זה: הרב שמעון שקופ (שערי יושר, ו, יד); הרב אלעזר מנחם מן שך (אבי עזרי, רמב"ם הל' גזילה ואבידה יד, יב). הרב חיים עוזר גרודזנסקי (שו"ת אחיעזר, א, אבן העזר סי' יד אות ג) ציין לגמרא (כז ע"ב) שם נאמר על פי פירוש רבנו חננאל וראשונים נוספים שהסכימו איתו, שאם באו עדים והעידו שהמאבד תלמיד חכם, ניתן להחזיר לו בטביעות עין, וזה המקור להלכה זו (ראה הרחבה בשיעור כד: סימנים, עדים על האבידה ועל המאבד). הרב יוסף דב סולובייצ'יק (רשימות שיעורים, בבא מציעא כג ע"ב) כתב שמלשון של הרמב"ם (הל' גזילה ואבידה יד, יב [נעסוק בדבריו לקמן]) משמע שמחזירים לתלמיד חכם בטביעות עין רק כשמדובר באבידה שאין בה סימן, ואילו באבידה שיש בה סימן אין מחזירים לתלמיד חכם בטביעות עין. לפיו הסיבה היא שאם הוא הבעלים אזי הוא צריך לדעת את הסימן, ומכיוון שאינו יודע את הסימן חוששים שמא רמאי הוא, ואף על פי שהוא צורבא דרבנן. עוד כתב בעקבות דברי הרב חיים מבריסק (שיעורי רבנו חיים הלוי, בבא מציעא כב ע"ב ד"ה מאי מכריז מקום) שבית הדין חוששים שאולי יש אדם אחר בעולם שאיבד אבידה כזו והם טוענים עבורו, כי בדבר שאין בו סימן צורבא מרבנן נאמן לומר שהאבידה שלו בטביעות עין כי אין מי שעומד מולו. על דברים אלו יש להעיר שאם כך, ייתכן שגם באבידה שאין בה סימן יבוא צורבא מרבנן אחר ויטען שהוא מזהה את האבידה בטביעות עין. עוד הוא דן במקרה שאחד שאינו צורבא מרבנן אמר את הסימן ואחר כך בא צורבא מרבנן והכיר את החפץ בטביעות עין. במקרה זה אין חיסרון בנאמנות של הצורבא מרבנן כי ההנחה היא שהוא מכיר גם את הסימן, אמנם ייתכן שהוא מכיר את הסימן מכיון ששמעו מהטוען הראשון. הוא סיים: "ויש לעיין בכי האי גוונא למי משיבים את האבידה – האם מחזירין לאדם הראשון שנתן את הסימן, או לצורבא מרבנן שהכיר החפץ עפ"י טביעת עינו, וצ"ע". נראה שיש להשיב לתלמיד חכם כי הוא נאמן ואילו האדם האחר חשוד שהוא רמאי, וכן טביעות עין עדיפה מסימנים.

בעקבות דברי מר זוטרא בגמרא לעיל הובא סיפור על מר זוטרא חסידא⁷ שהתארח באכסניא וממארחו נגנבה כוס כסף. מר זוטרא חסידא ראה אחר כך תלמיד שרחץ את ידיו וניגב אותם בבגד של חברו. כיוון שהוא ראה את התלמיד הזה מזלזל ברכוש של אחר, הוא הניח שזהו הגנב שגנב את הכוס. הוא כפה אותו – לחץ בדיבור או אף באמצעי כפייה אחר, והתלמיד אכן הודה שהוא שגנב את הכוס.

הגמרא ציינה את הסיפור הזה כאן כדי ללמד שהתנהגות שגרתית שלילית יכולה להידרדר ולהגיע למקרים חמורים של גנבת כוס יקרה ממארחו של מר זוטרא. במקביל יש להתבונן על התנהגות שגרתית חיובית של תלמידי חכמים שלמעט שלושה נושאים הם תמיד דוברי אמת, ועל כן ניתן לסמוך על טביעות עינם.

הסבר נוסף לאזכור המעשה עם התלמיד של מר זוטרא חסידא הוא כדי ללמד על טביעות העין של תלמיד חכם בהקשר לחפץ שלו ושל אחרים. מר זוטרא לא התעלם מכך שהכוס היקרה נגנבה ממארחו. העניין הטריד אותו, והוא רצה למצוא את הגנב או את הכוס. כיוון שכך, כשהוא ראה את התלמיד מנגב ידיו בבגד של אחר, טביעות עינו בתלמיד קשרה מיד את התלמיד לגניבת הכוס, שהתברר אחר כך שאכן הוא הגנב. מכאן שטביעות עין של תלמיד חכם היא לא רק במה שקשור לרכושו שלו, אלא גם במה שקשור לרכושם של אחרים אם כי מר זוטרא חסידא חשד בטביעות העין בתלמיד ולא בכוס עצמה שנגנבה.⁸

לאחר הצגת דברי מר זוטרא נזכר בגמרא (כד ע"א):

תניא: מודה רבי שמעון בן אלעזר: בכלים חדשים ששבעתן העין – שחייב להכריז. ואלו הן כלים חדשים שלא שבעתן העין שאינו חייב להכריז, כגון: בדי מחטין, וצינורות, ומחרוזות של קרדומות.

כל אלו שאמרו אימתי מותרים? בזמן שמצאן אחד אחד, אבל מצאן שנים שנים – חייב להכריז.

כאמור, דברי הברייתא שנזכרה בגמרא מקורם בתוספתא (ב, א) שנזכרה לעיל, אך הם אינם זהים:

תוספתא: מודה רבי שמעון בן אלעזר: בכלי אנפוריא אם נשתמשו בהן – וחייב להכריז.

ברייתא בגמרא: תניא: מודה רבי שמעון בן אלעזר: בכלים חדשים ששבעתן העין – שחייב להכריז.

⁷ ייתכן שמדובר על שני אמוראים שונים: מר זוטרא ומר זוטרא חסידא.

⁸ אחד הנושאים שתלמיד חכם משנה בהם הוא "אושפיזא". רש"י (כד ע"א ד"ה באושפיזא) פירש: "באושפיזא – שאלוהו על אושפיזא אם קבלו בסבר פנים יפות, ואמר לאו – מדה טובה היא, כדי שלא יקפצו בו בני אדם שאינן מהוגנין לבא תמיד עליו ויכלו את ממונו". בהנחה שאותו תלמיד שגנב הוא תלמידו של מר זוטרא חסידא, התברר שלאותו מארח הגיעו לא סתם בני אדם אלא רב ותלמידיו, ומישהו מהם כילה את ממונו. על כן מר זוטרא חסידא עצמו היה טרוד במציאת הכוס ולהשיבה למארח. הרב יוסף חיים (בן יהודה), כד ע"א) הסביר שרש"י פירש שהכוס הייתה של המארח ולא של מר זוטרא חסידא, כי המארח חשד בכל התלמידים, וכדי שלא יהיה חילול השם בדבר, מר זוטרא אף כפה על התלמיד שנחשד כדי לנקות את כלל התלמידים מחשד. בהקשר זה כתב הרב יוסף חיים סיפור על השל"ה שנגנבו ממנו כפות זהב ונמצאו אצל תלמיד שלו שהודה ואחר כך בשל הבושה עזב והמיר דתו. על מר זוטרא חסידא מסופר (מועד קטן יז ע"א) שהיה מכבד מאוד את תלמידיו. כשהוא נאלץ לנדות תלמיד, הוא היה קודם מנדה את עצמו ואחר כך את התלמיד, וכשהיה בא לביתו הוא היה מתיר לעצמו את נידויו שלו ואחר כך גם את נידויו של התלמיד. רבנו ניסים (ר"ן שם) פירש שהוא היה מנדה קודם את עצמו ואחר כך את התלמיד כדי שאותו תלמיד לא יתבייש שרק אותו נידו.

דברי הברייתא "כלים חדשים ששבעתן העין" הם על פי דברי רב יהודה בר שמואל בגמרא. מדברי רש"י (כג ע"ב ד"ה שלא שבעתן) שהסביר מה הכוונה "שלא שבעתן העין" ניתן להבין שיש בכל זאת התאמה בין התוספתא לבין הברייתא שבגמרא: "שלא שבעתן – עדיין לא הורגל בראייתן ותשמישן שיהא מכירן יפה". העין לא שבעה, אינה מזהה את הכלים הללו באופן ברור ומוחלט, כי הבעלים עדיין לא התרגלו להשתמש בכלים הללו, ולכן אינו חייב להכריז. אך אם השתמשו בכלים הללו, העין התרגלה ושבעה, וחייב להכריז.

ובכל זאת יש הבדל בהגדרת כלי אנפוריא בין הסברו של רב יהודה אמר שמואל – כלי חדש, לבין ההסבר בתוספתא ובירושלמי – כלי סחיר שאין משתמשים בו תדיר. נראה להסביר על פי הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, כד ע"א) שכתב:

מחטין וצינורות והם מזלגות קטנים של טוות זהב ומסמרים, וכיוצא באלו. ומה שאמר בכאן "אלו הן כלים חדשים שלא שבעתן העין" פירושו אלו הם הישנים שדינן כחדשים לענין זה.

את הביטוי "כלים חדשים" ניתן לפרש ככלים שנוצרו עתה או שהגיעו כעת לידי הבעלים, או כפי שכתב הרב מנחם המאירי שהם אמנם ישנים אך הם כמו חדשים, והסיבה היא שהשימוש בהם איננו תדיר, ואולי חדפעמי, ועל כן הוא נחשב כאילו הוא חדש. כך נבאר את דברי השיטה (שיטה מקובצת, כד ע"א):

משמע דוקא הני בדי מחטין וצינורות ומחרוזות של קרדומות הוא דאין העין מכירן במעט זמן, עד לאחר שנתישנו אצלו. אבל שאר כלים דלית להו סימן אפילו חדשים אית בהו טביעות עינא במעט זמן, והיינו דקתני רישא ומודה רבי שמעון בכלים חדשים ששבעתן העין.

את כלי האנפוריא הללו – מחטים וצינורות וכד', קשה להכיר במעט זמן. ועל כן משך היותן חדשים הוא ארוך יחסית. נראה שהסיבה לכך היא שאין משתמשים בהם הרבה. זאת בניגוד לכלים חדשים אחרים שמשתמשים בהם בתדירות, מתרגלים אליהם מהר, ועל כן משך היותם חדשים הוא קצר, ומהר מאוד הם נחשבים כישנים שיש בהם טביעות עין.

דוגמה נוספת לחפץ שהוא כמו כלי אנפוריא, היא על פי המסופר בגמרא (יח ע"ב – יט ע"א; גיטין כז ע"ב) על רבה בר בר חנה שהיה שליח להביא גט, והגט אבד לו בבית המדרש. הוא אמר לבאי בית המדרש שיש לו סימן שאינו מובהק בגט, וכן יש לו טביעות עין בגט. כשהשיבו לו את הגט הוא אמר שאינו יודע מאיזו סיבה השיבו לו אותו: "לא ידענא אי משום סימנא אהדרוה ניהלי, וקא סברי: סימנן דאורייתא; אי משום טביעות עינא אהדרוה ניהלי ודוקא צורבא מדרבנן, אבל איניש דעלמא – לא". רש"י (יט ע"א ד"ה ודוקא לצורבא מדרבנן) כתב: "ודוקא לצורבא מדרבנן – דמוחק לן ביה דלא משני בדיבוריה", מחזירים בטביעות עין ובסימן לא מובהק. רש"י כיוון בדבריו אלו לסוגייתנו שבה נזכר שתלמיד חכם איננו משנה דבורו למעט בשלושה נושאים.⁹ יוצא אפוא, שגם גט נחשב

⁹ רבינו יהונתן (שיטה מקובצת, כג ע"ב) כתב שרשב"א וחכמים חלקו: "...אי שבעתן העין אף על פי שאין בהן סימן חייב להכריז דלמא מצורבא מדרבנן נפל ומהדינן ליה בטביעות עינא. ודוקא בטלית ושאר כלים שדרך הוא להיות בהן טביעות עינא אבל בפירות ושאר הדברים הנזכרים שאין דרך להיות בהן טביעות עינא לא נצרכם להכריז עליהם משום טביעות עינא דצורבא מדרבנן דדבר שאי אפשר הוא. ותנא קמא אינו מצריך אפילו בכלים להכריז משום צורבא מדרבנן". התוספות (כד ע"א ד"ה ומודה) כתבו שמלשון התוספתא "ומודה רבי שמעון בן אלעזר" משמע שחכמים חולקים עליו ולפיהם אפילו לא שבעתן העין חייב להכריז. תוספות הוכיחו את דבריהם מהמסופר על רבה בר בר חנה שאמר על הגט שאבד לו: "אי טביעות עינא אית לי בגויה – וגט לא שבעתו העין דלא משהה איניש גיטא בידיה". תוספות הקשו שלא נמצא מקור מפורש שחכמים חולקים עליו: "ול"ל דמדנקט במתניתין 'כריכות ועיגולי דבילה ומחרוזות וככרות – הרי אלו שלו', ואלו דברים אין דרכן להיות בהן טביעות העין. משמע דדברים

כמו כלי אנפוריא על אף שגט איננו כלי, והסיבה כדברי התוספות (ד"ה ומודה): "גט לא שבעתו העין דלא משהה איניש גיטא בידיה".¹⁰ לכן לתלמיד חכם כמו רבה בר בר חנה השיבו גט שאבד לו כשאחת האפשרויות לסיבת השבתו היא טביעות עינו.¹¹

ב. רמב"ם: כלים חדשים אחידים שהם כמו "דינר משאר הדינרים"

הרמב"ם (הל' גזלה ואבדה יד, יב) פסק:

המוצא כלי חרש וכיוצא בהן, מכלים שצורת כולן שוה:
אם כלים חדשים הן – הרי הם שלו, שהרי הן כמו דינר משאר הדינרים שאין לו סימן ואין הבעלים מכירים אותן, שהרי אינו יודע אם פך זה או צלוחית זו שלו או של אחר.
ואם היו כלים ישנים שטבעתן העין – חייב להכריז, שאם יבא תלמיד חכמים ויאמר אף על פי שאיני יכול ליתן בכלי כזה סימן יש לי בו טביעות עין חייב להראותו לו, אם הכירו ואמר שלי הוא מחזירין לו.

בהלכה שאחריה (שם יג) עסק הרמב"ם בהגדרת תלמיד חכם לעניין זה.
בפירוש המשנה (ב, א) כתב הרמב"ם כך:

וכלי אנפריא, אמרו הם כלים חדשים שלא נשתמשו בהם בעליהם עד כדי שיוכלו להכירם.
לפי שאם נשתמשו בהם עד שאפשר להכירם, מראין אותן למי שטוען שאבדו לו, ואם הכירן מחזירין אותן לו, אם היה אדם נאמן כמו שאמרנו שתלמיד חכמים הגון מחזירין לו האבדה בטביעות עינא. וכיון שאלו לא נשתמשו בהן עד שיהא לבעליהם בהם טביעות עינא אינו חייב להכריז.

בהלכה הבחין הרמב"ם בין כלים חדשים שאין בהם טביעות עין ועל כן הרי אלו שלו, לבין כלים ישנים שיש בהם טביעות עין ועל כן חייב להכריז. בולט שהרמב"ם לא הזכיר את הדוגמאות שבתוספתא, אלא כתב דוגמאות אחרות. אמנם הרמב"ם (הל' גזילה ואבדה טז, א) פסק:

שדרך להיות בהן טביעות עין, בכל ענין חייב להכריז, אפילו לא שבעתן העין, אי מצא במקום דשכיחי רבנן. הריטב"א (כד ע"א) חלק על תוספות וכתב ש"לא משמע כן, דהא טעמא דרבי שמעון בן אלעזר בכלי אנפריא טעמא דמסתבר הוא, והילכך הא דתנאי ומודה רשב"א היינו דמודה לגרמיה [לעצמו]". כמו כן דנו היכן יש להכריז על מציאה שניתן לזהותה על פי טביעות עין. גם נושאי הכלים של הרמב"ם, שבדבריו נדון לקמן, דנו בעמדתו בנושאים אלו. סיכום דברי הראשונים והאחרונים: בירור הלכה, בבא מציעא עמ' סד–סו.

¹⁰ הרב יוסף דוד זינצהיים (יד דוד, כד ע"א) העיר על ההסבר של תוספות: "מי יודע אולי [רבה בר בר חנה] היה מביאו ממרחק והיה בידו זמן מה עד ששבעתו העין".

¹¹ הרא"ה קוק (מאמרי הראיה, עמ' 264) כתב: "יש כבר סברא בגמרא (בבא מציעא יט ע"א), שההכרה שעל ידי טביעת עין היא עדיפה מסימנים. כי אם אמנם לגבי אחרים – סימנים עדיפים, שהרי זוהי הכרה שאפשר לבארה ולהצביע עליה באצבע, הנה לעומת זה לגבי הכרת האדם עצמו, אפשר שטביעת העין תהיה מבוררת לו הרבה יותר מסימנים (ומשום כך העלה שם רבה בר בר חנה בדעתו, שהואיל והוא צורבא מרבנן שנאמנותו שלמה, העדיפו להחזיר לו אבידתו על יסוד טביעת עינו יותר מאשר על יסוד הסימן). דרכי היכר אלו מתייחסות גם לגבי הכרתה הפנימית של נשמה גדולה. יש שמכירים אותה, שעומדים על טיבה, על פי עובדות, על פי מופתים מוחשיים, על פי סימני מעשים. ויש אשר החוש הבריא של היחידים או של הכלל מבחין בגדלותה, על פי טביעת עין, על פי הרגשה כוללת". על ההבדל בין סימנים לבין טביעות עין ובמעלת טביעות העין על פני סימנים במושגים מוחשיים, וכך גם במושגים שכליים ומוסריים, ראה: הרא"ה קוק (עין איה, שבת א, פרק ב, קו, עמ' 124–125). ביאור דבריו: הרב צבי ישראל טאו (לאמונת עתנו, טו, עמ' יט–לא).

המוצא מחטים וצנורות ומסמרים וכיוצא בהן, אם מצאן אחת אחת – הרי אלו שלו. מצא שנים שנים או יתר – חייב להכריז, שהמנין סימן.

שם פסק הרמב"ם את ההלכה בהקשר למניין המחטים והצנורות והמסמרים שנמצאו. הרמב"ם לא התייחס אליהם ככלים חדשים שלא שבעתן העין וכמו שמופיע בתוספתא. הרמב"ם (שם יד, ב) ציין כלים אלו כשכתב את הכללים של השבת אבידה:

זה הכלל באבדה: כל דבר שאין בו סימן כיון שאבד וידעו בו הבעלים שאבד הרי זה בחזקת שנתיאשו ממנו בעליו. כגון: **מסמר אחד או מחט אחת או מטבע אחד** שהרי אינן יכולים ליתן סימן להחזירו להן, ולפיכך הרי הוא לזה שמצאו.

מדוע בנוגע לכלים חדשים ראה הרמב"ם (הל' גזלה ואבידה יד, יב) צורך להוסיף את המשפט: "שהרי הן כמו דינר משאר הדינרים שאין לו סימן ואין הבעלים מכירים אותן".¹² אדרבה, מטבע דינר הוא חפץ שימושי מאוד ואיננו נחשב כלי חדש? דברי הרמב"ם היו מובנים גם לולא כתב משפט זה אלא: "אם כלים חדשים הן – הרי הם שלו... שהרי אינו יודע אם פך זה או צלוחית זו שלו או של אחר". נראה להסביר שדברי הרמב"ם הללו מבוססים על דברי רב יהודה אמר שמואל שהגדיר כלי אנפוריא – "כלי חדש שלא שבעתן העין", וכן על דברי רב יצחק בר טבלי ורבי יוחנן בירושלמי שהשיבו לתלמידיהם שאבידה כמו שהם מצאו – מטוה של חוטים – יש הרבה בשוק, ואין בה סימן וגם לא טביעות עין, ועל כן הם רשאים לקחת. נראה להסביר את הרמב"ם כדברינו לעיל, ש"חדש" אין הכוונה דווקא לכלי שלא היה קיים קודם, והוא נוצר רק כעת או שהוא הגיע לבעליו כעת, אך הבעלים לא הספיקו להכיר אותו. זו בהחלט אפשרות, אך גם אם מדובר בכלי או חפץ שהוא "ישן" מבחינה זו שהוא קיים זמן רב והשתמשו בו הרבה, אך אין אפשרות שהבעלים יכירו אותו ויהיה להם בו טביעות עין, כמו "דינר משאר הדינרים", אזי "הרי הם שלו". הרמב"ם לא כתב את הדוגמאות שבתוספתא: "בדי מחטין וצינורות ומחרוזות של קרדומות", מפני שכאמור אלו הם כלים סחירים אך משתמשים בהם מעט. על כן העדיף הרמב"ם לציין דוגמאות של כלים שהם שימושיים יותר, כמו פך או צלוחית, כדי ללמד עיקרון הלכתי רחב והוא שהמעבר מהגדרת "כלי חדש" ללא טביעות עין ל"כלי ישן" שיש בו טביעות עין, תלוי באופן השימוש בו.¹³

ג. טור, שולחן ערוך, ערוך השולחן: המוצא דבר שאין בו סימן, כלי מכלים שצורת כולם שווה

רבינו יעקב (טור חושן משפט, סי' רסב) פסק:

¹² שלוש הלכות קודם להלכה זו כתב הרמב"ם (שם ט): "ראה חבירו שנפל ממנו דינר בתוך החול או בתוך העפר ונתעלם ממנו הרי זה כנופל לים או לנהר והרי הוא של מוצאו, שהרי נתיאש ממנו **מפני שאין בו סימן**". עוד כתב הרמב"ם (שם הל' ב, י) שלמטבע בודד אין סימן. אם אדם מצא מספר מעות אזי עליו להכריז (שם יג, ב): "אם מצא מעות מכריז: 'מי שאבד לו מטבע...'".

¹³ לעיל ציינו את דברי השיטה (שיטה מקובצת, כד ע"א) שכתב: "משמע דוקא הני בדי מחטין וצינורות ומחרוזות של קרדומות..." והסברנו את דבריו. בהמשך דבריו הוא כתב: "אבל הרמב"ם כתב ש'המוצא כלי חרש וכלי זכוכית וכיוצא בהן מכלים שצורת כולן שווה, אם חדשים הם – הרי אלו שלו. ואם ישנים נוטל ומכריז, משום תלמיד חכם'. ואיני יודע איך יפרש זו הברייתא". כאמור הרמב"ם לא כתב בהלכה העוסקת בזיהוי על פי טביעות עין את הדוגמאות שבתוספתא, אך לפי הסברנו דברי הרמב"ם מיושבים. עוד על דברי הרמב"ם: הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' גזילה ואבידה שם [עמ' תקפז–תקצא]).

המוצא דבר שאין בו סימן – אינו חייב להכריז כדפרישנא.¹⁴ ואם הוא דבר שאפשר שיכירו בעליו בטביעות עין כגון שהוא ישן ונשתמש בו כבר, אם התובעו תלמיד חכם ואומר שמכירו בטביעות עין שזהו הכלי שנאבד לו – חייב להחזירו. לפיכך המוצא במקום שתלמידי חכמים מצויין שם כגון בבית המדרש – חייב להכריז, שלא נתיאשו הבעלים, שאומרים המוצא במקום שתלמידי חכמים יושבין חושב שהוא של תלמיד חכם ומשיבו לו. ונוטל ומכריז.

בהמשך ההלכה עסק הטור בהגדרת תלמיד חכם לעניין זה. הטור לא התייחס לשאלה אם החפץ שאין בו סימן שעליו אין מכריזים, הוא חדש או ישן. אך כשהטור עסק בחפץ שאין בו סימן וישנה אפשרות שבעליו יכיר אותו בטביעות עין, כתב הטור דוגמה: "כגון שהוא ישן ונשתמש בו כבר". מאחר שזו רק דוגמה, יכול להיות שכך יהיה גם כשמדובר בכלי שאין בו סימן שהוא חדש מבחינה זו שהוא לא היה קודם ויצרו אותו רק עכשיו או שהוא הגיע לידי הבעלים רק עכשיו, ובכל זאת אם יהיה ניתן להכירו על פי טביעות עין, על המוצא יהיה להכריז ולהחזירו לתלמיד חכם על פי טביעות עין. תיתכן גם אפשרות אחרת: בכלי אין סימן והוא ישן מאוד, השתמשו בו הרבה ואף הרבה מאוד ואין בו טביעות עין. במצב כזה הדין הוא הרי אלו שלו. יוצא אפוא שהסברנו לדברי הטור הוא כמו הסברנו לדברי הרמב"ם אף על פי שהטור כתב את ההלכה בסגנון אחר מהרמב"ם. גם הטור לא ציין את הדוגמאות שנזכרו בתוספתא, ולא כתב כלל דוגמאות לכלים. אמנם הוא התייחס למוצא מחטים וצינורות, ואף בהרחבה (טור חושן משפט סי' רסב):

המוצא מחטין וצינורות ומסמרים, אם מצאן אחד אחד – הרי הן שלו, שהרי אין בהן סימן. ואפילו הרבה מחטין בבד אחת הן שלו שאין מניינן סימן, לפי שרגילין לעשות כל הבדים מנין שוה. אבל אם מצא שני בדין, יכריז ויאמר: מחטין מצאתי, וזה יאמר שני בדין הן, וכן אם מצא מחטין הרבה בלא בד – יכריז, וזה יתן סימן במניינם.

גם הטור לא כתב על המוצא מחטים וצינורות בהקשר לאפשרות של טביעות עין בהם, אלא על הסימן שנמצא במניינם. הוא לא התייחס אליהם ככלים חדשים שלא שבעתם העין כמו שמופיע בתוספתא.

הרב יוסף קארו (שם כא) פסק:

המוצא כלי מכלים שצורת כולם שוה – אם כלי חדש הוא, הרי הוא שלו. ואם היה שטבעתו העין, חייב להכריז, שאם יבא תלמיד חכם ויאמר אף על פי שאינו יכול ליתן בכלי זה סימן יש לי בו טביעות עין, חייב להראותו לו, אם הכירו ואמר: שלי הוא, מחזירין אותו.

המשפט הפותח את דברי השולחן ערוך הוא מדברי הרמב"ם, והמשך ההלכה מבוסס גם כן על פסיקת הרמב"ם ובקצרה. השולחן ערוך לא כתב דוגמאות לכלים, והוא לא ציין את ההשוואה של כלים חדשים ל"דינר משאר הדינרים". מדבריו משמע שסתם כלי חדש לא טבעתו העין ועל כן הרי אלו שלו. אך אם טבעתו העין, ומשמע שכך גם אם מדובר בכלי חדש – עליו להכריז. יוצא אפוא שגם לפי השולחן ערוך מה שקובע אם על המוצא להכריז או שהרי הוא שלו, הוא אם ישנה אפשרות שתלמיד חכם יזהה את הכלי שאין בו סימן על פי טביעות עין. גם השולחן ערוך (שם טז) התייחס למוצא צינורות ומחטים, וכתב כלשונו של הרמב"ם ובהקשר של המניין שנמצא.

¹⁴ כך כתב הטור (שם ד-ה): "אין המוצא מציאה חייב להכריז אלא בדבר שיש בו סימן בגופו או שראוי ליתן סימן במקומו... או יתן סימן בקשריו או במניינו. אבל אם אין בו סימן בגופו ולא במקומו... הרי הוא של מוצאו".

הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן חושן משפט סי' רסב, כה) פסק:

המוצא כלי מכלים שצורת כולם שוה – שעשויים כולם בתמונה אחת, אין בהם סימן אם לא שיש בה איזה סימן שלא מפני צורתה. וכן חפץ העשוי בבתי מלאכה ונעשים חפצים כאלו לאלפים אין בה סימן בתמונתן אם לא שיש בה סימן אחר שלא מפני צורתה. אמנם אף על פי שאין סימנים לכלים וחפצים אלו, מ"מ יש לכל אחד טביעות עין להכיר חפצו וכליו. וזהו רק בכלי וחפץ שהשתמש בהם הרבה זמן ונשבע עינו לראותם אז יש לו בהם טביעות עין, אבל כלים וחפצים חדשים שלא שבעתן העין אין בהם טביעות עין.

המשפט הפותח את דברי ערוך השולחן הוא גם כן מלשונו של הרמב"ם, אך הוא פירט יותר מה הכוונה כלים "שצורת כולם שווה" ומדוע אין בהם סימן. בהמשך הבחין גם כן בין כלי ישן שהשתמשו בו הרבה ויש בו טביעות עין, לבין כלי חדש שהעין לא שבעה ואין בהם טביעות עין. אכן כך זה בדרך כלל, אך אם קיימת אפשרות שיש להעריך שבכלי חדש יש טביעות עין – יהיה על המוצא להכריז, ואם מדובר בכלי ישן שאין בו טביעות הדין – הרי הוא שלו. גם ערוך השולחן (שם יט) פסק בנוגע למוצא מחטים וצינורות בהקשר של המניין בלבד.

ד. איזהו תלמיד חכם שמחזירים לו אבידה בטביעות העין?

בסוגייתנו נזכר שמחזירים אבידה בטביעות עין לתלמיד חכם ישר שמקפיד להיות דובר אמת, והוא משנה רק בשלושה דברים שהוא נשאל עליהם:

מסכת – כששואלים אותו אם מסכת מסוימת סדורה בפיו, תשובתו היא שלא, על אף שבאמת סדורה בפיו. רש"י (ד"ה במסכת) כתב שזו מידת ענווה.

פוריא – כששואלים אותו אם שימש מיטתו עם אשתו, תשובתו היא שלא. רש"י (ד"ה בפוריא) כתב שזו מידת צניעות. תוספות (ד"ה בפוריא) כתבו:

אין רגילות שישאלוהו כפירוש רש"י אם שימש מטתו. אלא אם בעל קרי היה ולא בא לבית המדרש ושאלוהו למה לא בא, ישנה ויאמר: שחולה היה או שאר אונס אירע לו. אי נמי שאלוהו שכבת על מטה זו לא יאמר לו כן פן יראה בה קרי ויתגנה.

המהרש"א (חדושי אגדות שם) כתב:

עוד י"ל על פי מה שכתוב (מגילה ז ע"ב) ד"חייב אדם לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי" עבידי רבנן דמשנין לומר דלא ידע, גם אם הוא אינו מבוסס כל כך וידע.

אושפיזא – כששואלים אותו אם מארחו קיבלו בסבר פנים יפות, תשובתו היא שלא. רש"י (ד"ה באושפיזא) כתב: "ומדה טובה היא זו, כדי שלא יקפצו בני אדם שאינם מהוגנים על אותו אדם תמיד, ויכלו את ממונו".

התוספות (ד"ה באושפיזא) שאלו:

והא דלא חשיב הכא מותר לשנות מפני דרכי שלום כדאמרינן פרק הבא על יבמתו (יבמות דף סה:)? משום דהני נמי משום דרכי שלום הן, ורגילין יותר מאחרים להכי נקט הני.

בגמרא (שבת קיד ע"א) נאמר: "אמר רבי יוחנן: איזהו תלמיד חכם שמחזירין לו אבידה בטביעות העין? זה המקפיד על חלוקו להופכו". על כך כתב תוספות הרא"ש (שבת שם):

שמחזירים לו אבידה – פי' בהך מילתא נמי מחזירים לו. דבבבא מציעא קאמר דמחזירין אבידה לצורבא מרבנן דידיעין ביה דלא משני בדיבוריה אלא במסכתא ובפוריא ובאושפיזא.

אמנם הרב יצחק אור זרוע (ספר אור זרוע, ג, פסקי בבא מציעא סי' סה) כתב אחרת:

ואפילו צורבא מרבנן דלא משני בדיבורו אלא בהני ובשביל השלום אכתי אין מחזירין לו אבידה בטביעות עין, אלא אם כן מקפיד על חלוקו כשלוּבשו שלא יהפכנו, מהדרינן ליה אבידה בטביעת עינא.

לפי דברי האור זרוע צריך לוודא שאותו תלמיד חכם איננו משנה אלא באותם שלושה דברים ופועל בדרכי שלום, וגם מקפיד שלא להפוך חלוקו. בגמרא (חולין מד ע"ב) נאמר:

אמר רב חסדא: איזהו תלמיד חכם – זה הרואה טרפה לעצמו. דרש מר זוטרא משמיה דרב חסדא: כל מי שקורא ושונה, ורואה טרפה לעצמו, ושימש תלמידי חכמים עליו הכתוב אומר "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך" (תהלים קכח, ב).

רש"י (ד"ה זה הרואה טרפה לעצמו) פירש: "כשנולד ספק טרפות בבהמתו ונראה בו טעם לאיסור וטעם להיתר, ואינו חס עליה ואוסרה". התוספות (ד"ה איזהו תלמיד חכם) כתבו: "דמהדרי ליה אבידתו בטביעת עין, זה הרואה טרפה לעצמו". אדם שאוסר על עצמו דבר שהיה מקום להתירו, הוא אדם נאמן וישר, ועל כן מחזירים לו אבידה בטביעות עין. יש לציין שכמו בסוגייתנו, גם כאן נזכר מר זוטרא שאמר דברים בהקשר זה בשמו של רב חסדא. על דברי רב חסדא הללו כתב הרב יום טוב ליפמן הלר (מעדני יום טוב, חולין ג, ט, אות מ):

ויראה לי דבכל אחד סגי שאם יודעין אנו בו שרואה טריפה לעצמו אין צריך לבדוק אחריו אם משנה בהני תלת אם לא ומחזירים לו אבידה בטביעת עינא. ואם יודעים בו שאינו משנה בהני תלת, אין צריך לבדוק אחריו ולידע אם רואה טריפה לעצמו אם לא, ומחזירים לו.¹⁵

יש אם כן כמה אפשרויות לוודא שאותו תלמיד חכם הוא אדם הגון וישר, על מנת שיהיה ניתן להשיב לו אבידה בטביעות עין. הרמב"ם (הל' גזלה ואבדה יד, יב-יג) כתב בעניין זה:

...אם יבא תלמיד חכמים ויאמר אף על פי שאיני יכול ליתן בכלי כזה סימן יש לי בו טביעות עין – חייב להראותו לו, אם הכירו ואמר שלי הוא – מחזירין לו. במה דברים אמורים? בתלמיד ותיק שאינו משנה בדבורו כלל אלא בדברי שלום – או במסכתא או במטה או בבית שהוא מתארח בו.¹⁶ כיצד? היה עוסק במסכת נדה, ואמר: במקואות אני שונה, כדי שלא ישאלו אותו שאלות בענין נדה; או שישן במטה זו ואמר: בזו

¹⁵ הרא"ה קוק (מצות ראייה עמ' יב) כתב שהפוסקים השמיטו חובה זו כי "באמת אין זה של חיוב, רק אם הרגשתו נעלה כל כך, עד שמדקדק על דקדוק קל כזה מצד הרגשתו, הוא סימן שפעלה התורה עליו על כל הנהגותיו, ואמרינן שלא יחליף גם כן בדבורו". לפיו, זהו סימן שלאותו תלמיד חכם יש הנהגות טובות, ולכן גם לא ישנה בדבורו ויאמר אמת, אך אין זו הלכה. הרא"ה קוק ציין לדברי הטור (אורח חיים סי' ב) שכתב הנהגה זו ראוייה לכל אדם: "למדתי בדרכיו להקפיד על היושר בדיוק, והוא מההנהגות שראויות שתבאנה מצד הדרכת תורתנו הקדושה, שבאמת היא ראוייה לכל ישראל אלא שאינה מצויה עפ"י רוב כי אם אצל תלמידי חכמים, שקדושת התורה משפעת עליהם את ההרגשה העדינה להרגיש גם בפגם דק כזה ולהקפיד עליו".

¹⁶ הרמב"ם (הל' דעות ה, ז) כתב על תכונותיו של תלמיד חכם ובהן: "...ולא יוסיף ולא יגרע אלא בדברי שלום וכיוצא בהן". הרא"ה קוק (אורות הרמב"ם, הלכות דעות, בתוך: הרב יעקב פילבר, לאורו, עמ' קפט) כתב: "נראה דגם בדברי שלום אסור לשנות שינוי גמור כי אם שינוי קצת של תוספת או גרעון. ויש לומר דדייק רבנו 'דמשנו במילייהו' (כג ע"ב) היינו במקצת מילייהו, ולא 'מילייהו'".

אני ישן, שמא ימצא שם קרי. או שנתארח אצל שמעון ואמר: אצל ראובן אני מתארח, כדי שלא יטריחו על זה שנתארח אצלו; או שהביא שלום בין אדם לחבירו והוסיף וגרע כדי לחבבן זה לזה הרי זה מותר. אבל אם באו עדים ששנה בדבורו חוץ מדברים אלו, אין מחזירין לו את האבידה בטביעות עין.

לפי הרמב"ם מדובר בתלמיד חכם ותיק שידוע כאדם ישר וכמי שעושה שלום, והוא משנה רק במצבים מסוימים, אלא אם כן באו עדים והעידו שאין הוא כזה. רבי אברהם בן הרמב"ם ("קטע בענייני השבת אבידה מספר המספיק לעובדי ה' לרמב"ם" [תרגום וההדיר: ניסים סבתו], בתוך: מברכת משה – קובץ מאמרים במשנת הרמב"ם לכבודו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ', א, עמ' 4) כתב ששלושת הדברים הללו שבהם תלמיד חכם משנה – מטרתם היא: "להשמר מפני הבושה או למנוע נזק". הוא ציין עוד:

והאדם הישר הזה הוא תלמיד חכם שמדקדק במעשיו, דובר אמת שאינו מתיר לעצמו לשקר כלל, ולא שינה בדיבור בשום נסיבה מן הנסיבות אלא רק בדבר שבו התירו לשנות בדיבור לתועלת להבאת שלום בין אדם לחברו.

הרב יצחק אור זרוע (שם) ציין לדברי הרמב"ם הללו וכתב:

משמע שאין המוצא יכול לומר לצורבא מרבנן אתה מאותם שמשנים בדבורם ולא אחזיר לך בטביעות עין, אלא אם כן יש לו עדים עליו שאינו משנה דבריו חוץ מאלו ארבע דברים במסכתא ובפוריא ובאושפיזא ובעבור השלום. אפי' צורבא מרבנן דלא משני בדיבורו אלא באלו ד' דברים, אכתי אין מחזירין לו אבידה בטביעות עין אלא אם כן מקפיד על חלוקה כשלושיו שלא יהפכנו כההיא... דאמר ר' יוחנן איזהו תלמיד חכם שמחזירין לו אבידתו בטביעות עין זה המקפיד על חלוקה להופכו.

לפי האור זרוע, לשיטת הרמב"ם אם המאבד הוא תלמיד חכם, על המאבד להוכיח באמצעות עדים שהוא אינו משנה דבריו אלא באותם ארבעה נושאים בלבד, וכן על המוצא לדעת שהוא מקפיד על חלוקה. יש להעיר שכאמור לעיל מהרמב"ם משמע שמדובר בתלמיד חכם ותיק שידוע שאינו משנה בדיבורו למעט אותם ארבעה נושאים, אלא אם כן באו עדים והעידו ההפך. רבינו יעקב (טור חושן משפט סי' רסב) פסק:

אם התובעו תלמיד חכם ואומר שמכירו בטביעות עין שזהו הכלי שנאבד לו, חייב להחזירו... במה דברים אמורים? בתלמיד חכם שאינו משנה בדיבורו אלא במסכתא ופוריא ואושפיזא ואם משנה דיבורו בדבר אחר אין מחזירין לו בטביעות עין.

הרב יוסף קארו (שולחן ערוך שם כא) פסק:

שאם יבא תלמיד חכם ויאמר אף על פי שאינו יכול ליתן בכלי זה סימן יש לי בו טביעות עין, חייב להראותו לו, אם הכירו ואמר: שלי הוא, מחזירין אותו. במה דברים אמורים? בתלמיד ותיק שאינו משנה בדיבורו כלל אלא בדברי שלום או במסכתא (הג"ה: פירוש אם ישאלוהו על מסכתא אחת אם היא סדורה בידו יענה לאו, דרך ענוה), או בפוריא (הג"ה: פירוש אם ישאלוהו חבירו שכבת על מטה זו. יאמר: לא, פן יראו בה קרי ויתגנה תוס' וכן כתב הרמב"ם), או באושפיזא (הג"ה: פי' כדאמרינן בערכין (טז ע"א): "מברך רעהו בקול גדול בבקר השכים קללה תחשב לו" (משלי כז, יד) קללה תחשב לו שלא יספר בשבחו שקבלוהו בסבר פנים יפות בין בני אדם שאינם מהוגנים שלא יקפצו עליו ויכלו ממונו [תוספות]), וכשהוא מקפיד על

חלוקו להפכו בענין שלא יראו התפירות המגונות.¹⁷ הג"ה: וכל תלמיד חכם הוא בחזקת שאינו משנה (כי אם) בדברים הנזכרים לעיל, עד שיביא המוצא ראה שאינו נזהר (הגהות אשרי פ' הנזכר).

על פי הרמב"ם והשולחן ערוך, כל תלמיד חכם הוא בחזקת אדם ישר והגון, אלא אם כן עדים העידו שהוא איננו כזה והוא משקר, למעט אותם נושאים שבהם נאמר שהוא רשאי לשקר. השולחן ערוך כתב באופן דומה ללשונו של הרמב"ם אך הרמ"א פירש את הדוגמאות של מסכת פוריא ואושפיזא גם כמו פירושו של רש"י.

נראה להציע על פי דברי האמוראים, וכן הפירושים השונים לדבריהם, שיש כמה הגדרות לתלמיד חכם שמשיבים לו אבידה בטביעות עין. כל אחד מהאמוראים הצביע על דוגמה אחרת, והפירושים השונים לחלק מדבריהם מאפשרים לבחון בדרכים שונות את אמינותו של אותו תלמיד חכם. מדברי רש"י ניתן להבין שהשינויים של תלמיד חכם בנוגע ל"מסכת, פוריא ואושפיזא" הם ביטויים שונים לענווה, צניעות ומידה טובה. לא נראה שכל תלמיד חכם נשאל דווקא את השאלות הללו על פי הפירושים השונים, ומשיב עליהן בדיוק כמו שהשיבו המפרשים. אלו הן דוגמאות בלבד. אשר על כן אין המוצא חייב לבדוק אם המאבד שטוען שהאבידה שלו משנה בדבריו, או שהוא מקפיד על חלוקו, או שהוא אוסר טריפות לעצמו. תלמיד חכם הוא בחזקת אדם נאמן וישר,¹⁸ אלא אם כן עדים העידו שהוא איננו אדם ישר והגון, ובמצב כזה אין להשיב לו אבידה בטביעות עין.

סיכום

במשנה אמר רבי שמעון בן אלעזר שאדם שמצא כלי אנפוריא אינו חייב להכריז עליהם. בתוספתא נאמר שרבי שמעון בן אלעזר מודה שאם השתמשו בכלים הללו – חייב להכריז. מדבריו יש ללמוד שכלי אנפוריא הם כלים שאין בהם סימן, אחידים בצורתם, הם סחירים, ובדרך כלל אין משתמשים בהם שימוש תדיר, ואם בכל זאת השתמשו וניתן לזהות אותם, אזי חייב להכריז. הדוגמאות לכלים אלו הן: בדי מחטין וצינורות, וכן גם: ברגים, מסמרים, מהדקים, סיכות, חבלים וכד'. בירושלמי נזכר שרב יצחק בר טבליי ורבי יוחנן פסקו שדין מטוה של חוטים שנמצא דינו כשל כלי אנפוריא.

בבבלי הגדיר רב יהודה בשם שמואל שכלי אנפוריא הוא כלי חדש שאין בו סימן שלא שבעתו העין. בעקבות כך קבעה הגמרא שלתלמיד חכם שיש לו טביעות עין והוא מזהה שאבידה זו היא שלו, על המוצא להחזיר לו האבידה. הגמרא חיברה זאת לדברי רב יהודה שמואל שהגדיר מי נחשב לתלמיד חכם ישר והגון שיהיה ניתן להשיב לו אבידה בטביעות עין: מי שדובר תמיד אמת למעט

¹⁷ הרב יוסף קארו (בית יוסף חושן משפט סי' רסב, כא) כתב: "ויש לתמוה על הפוסקים [הרי"ף, הרא"ש, הטור] שהשמיטו זה" – שמקפיד על חלוקו. כאמור, בפסיקה בשולחן ערוך הוא ציין את דברי רבי יוחנן בנוסף לשלושת הדברים שרק בהם תלמיד חכם משנה בדבריו. ראה בדברי הדרישה (שם כא); סמ"ע (שם ס"ק מה); ש"ך (שם ס"ק י).

¹⁸ הרב יהושע וולק (ספר מאירת עיניים, סמ"ע, שם ס"ק מו) דן אם דין זה של תלמיד חכמים תקף גם בזמננו. רבי עקיבא איגר (שם) כתב שבספר גן המלך (אות קמ"ו) מופיע: "דאף בזמן הזה דנין לההיא דינא דהכא". דברים דומים כתב הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א (ברכי יוסף, חושן משפט סי' טו ס"ק ג). הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט שם סעיף כה) כתב: "וגם בזמן הזה יש דין תלמיד חכם לזה, דלאו בחכמה תליא מילתא אלא ביראת ה' דמי שידוע שהוא ירא אלוקים וידוע שאינו משקר נאמן ע"פ טביעות עין וזה שתלו חז"ל בת"ח משום דהעוסק בתורה מסתמא הוא ירא ה' [נ"ל]". הרב נחום רבינוביץ (יד פשוטה, הל' גזילה ואבידה יד, יג [עמ' תקצב]) ציין לדברי הרמב"ם (הל' מטמאי משכב ומושב י, ג) שכתב: "תלמידי חכמים הרי הן בחזקת טהרה, נאמנים ואינן צריכין לקבל דברי חבירות, אבל משחרב בית המקדש נהגו כהנים סלסול בעצמן שלא יהו מוסרין טהרות אפילו לתלמידי חכמים עד שיקבל עליו דברי חבירות", והוסיף: "ברור שהוא הדין לגבי נאמנות להחזיר לו אבידה בטביעות עין, שאם ידענו בו שהוא תלמיד ותיק הרי הוא נאמן".

שלושה נושאים שבהם הוא משנה בדיבורו. הגמרא ציינה בהקשר זה ברייתא שמקורה בתוספתא אך יש הבדלים בניסוח:

תוספתא: מודה רבי שמעון בן אלעזר: בכלי אנפוריא אם נשתמשו בהן – וחייב להכריז ברייתא בגמרא: תניא: מודה רבי שמעון בן אלעזר: בכלים חדשים ששבעתן העין – שחייב להכריז.

אלא שהכוונה היא אחת. כלי אנפוריא יכולים להיות חדשים ממש או חדשים במובן זה שמעט משתמשים בהם והם נראים כחדשים ועל כן לא שבעתם העין, וגם תלמיד חכם לא יוכל לזהות על פי טביעות העין. אך אם השתמשו בהם ובשל כך שבעתם העין, או שגם אם השתמשו בהם מעט מאוד ובכל זאת ניתן לזהות בטביעות עין, על המוצא להכריז, כי אם המאבד הוא תלמיד חכם, הוא יוכל לזהות על פי טביעות עינו. על המוצא מוטלת אחריות להחליט אם ישנה אפשרות לזהות את האבידה בטביעות עין.

הרמב"ם הבחין בין כלים חדשים שאין בהם טביעות עין והם של המוצא, לבין כלים ישנים שיש בהם טביעות עין ועל המוצא להכריז. לפי הרמב"ם "כלי חדש" הוא כלי שבדרך כלל אין אפשרות שהבעלים יכירו אותו ותהיה להם בו טביעות עין, ו"כלי ישן" כמו פך או צלוחית, הוא כלי שימושי שבדרך כלל ניתן לזהותו על פי טביעות עין ועל המוצא להכריז. על המוצא לקבוע אם יש אפשרות לזהות את הכלי על פי טביעות עין, על פי מצב הכלי והשימוש המקובל והנפוץ בו, אך יכולה להיות חריגה לכאן או לכאן.

כך יש להסביר את דברי הטור, השולחן ערוך וערוך השולחן שפסקו את האמור בסוגייתנו, אם כי בסגנונות שונים. מה שקובע אם אבידה שאין בה סימן היא של המוצא או שעל המוצא להכריז הוא הערכתו של המוצא שיש אפשרות לזהות האבידה על פי טביעות עין. היות האבידה "כלי חדש" או "כלי ישן" היא אמצעי עזר בלבד למוצא.

הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך הזכירו את הדוגמאות לכלי אנפוריא שנזכרו בתוספתא: "בדי מחטין, וצנוריון, ומחרוזות של קרדומות" שהמוצאם נוטלים לעצמו כי אין בהם סימן בהקשר לכך שהם נמצאו כמה ביחד. במקרה כזה המאבד יוכל לומר מה היה מספרם ומניין מהווה סימן, ובמקרה כזה על המוצא להכריז. הם לא ציינו שהמכנה המשותף של הכלים הללו הוא היותם "כלי אנפוריא". כל תלמיד חכם הוא בחזקת אדם ישר ונאמן, ועל כן לתלמיד חכם מחזירים אבידה שאין בה סימן בטביעות עין, אלא אם כן עדים יעידו שהוא לא כזה. הדוגמאות שנזכרו בגמרא להגדרת תלמיד חכם שמחזירים לו אבידה בטביעות עין הן מצבים שבאמצעותם ניתן לבחון את יושרו ונאמנותו של תלמיד חכם שטוען שהאבידה שלו, ולא יהיה נאמן כשעדים יעידו עליו שהוא איננו כזה.